

Twierdza Toruń

W Toruniu znajduje się zabytek militarny najwyższej klasy: jeden z najpotężniejszych systemów fortyfikacyjnych w Polsce, wybudowany przez Prusaków pod koniec XIX wieku do obrony granicy wschodniej Prus.

Wybudowanie tego systemu miało związek ze strategicznym położeniem Torunia na XIX-wiecznej mapie Europy: miasto leżało wówczas na granicy Prus i Rosji, która w okolicach Torunia przebiegała wzdłuż rzeki Drwęcy. Dzięki pruskim fortom Toruń uzyskał w XIX wieku rangę miasta-twierdzy.

Projektowanie Twierdzy Toruń rozpoczęło się w 1872 roku. W czasie 37 lat powstało około 200 dzieł obronnych. W sumie w Toruniu wybudowano 7 fortów głównych, 6 fortów pośrednich, 6 baterii artyleryjskich, 32 duże schrony piechoty, 52 schrony międzypola - artyleryjskie i amunicyjne. Forty zostały rozmieszczone dookoła całego miasta. Do dziś zachował się ich niezwykle czytelny układ.

Na decyzję o powstaniu twierdzy wpłynęło wprowadzenie w 1859 r. dział o gwintowanych lufach i prochu bezdymnego w 1879 r. Dzięki tym wojskowym ulepszeniom znacznie zwiększyły się osiągi artylerii. Właśnie dlatego XVII-wieczny wał wokół Torunia nie stanowił już wystarczającego zabezpieczenia dla miasta.

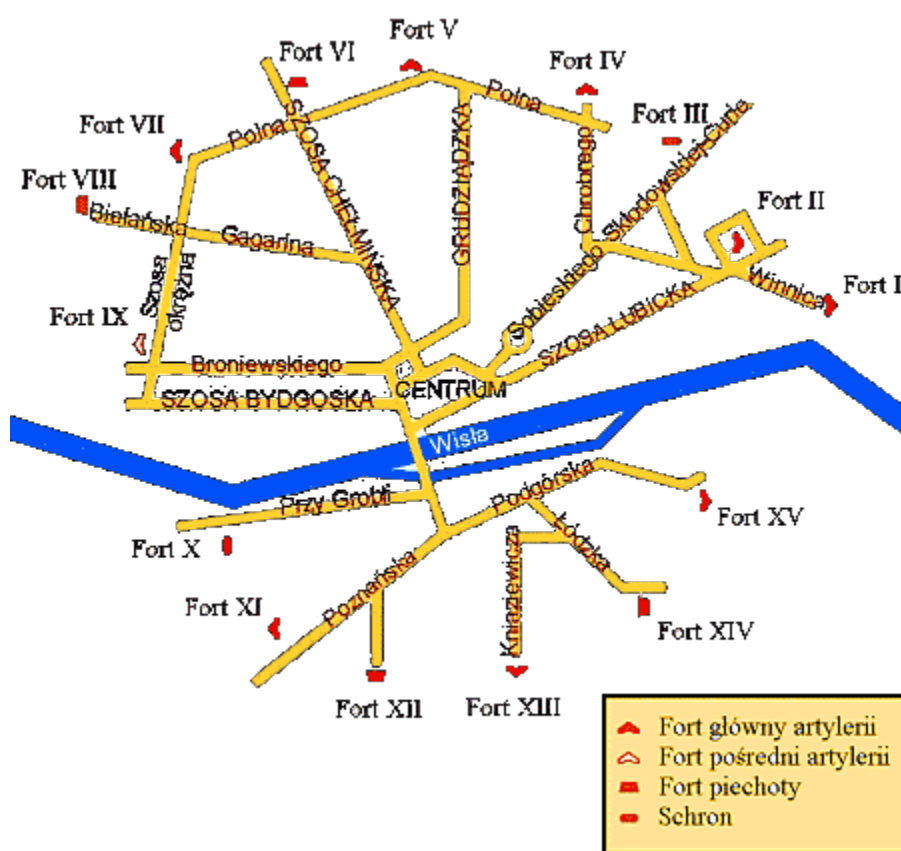
Pruska koncepcja obrony Torunia została oparta na budowie potężnych fortów - baterii artyleryjskich oddalonych o kilka kilometrów od centrum miasta. Pierwotne plany zakładały budowę 5 fortów głównych i 2 pośrednich. Kolejne założenia zwiększały ilość planowanych obiektów. Pierwsze powstały Forty II i XI (według dzisiejszej numeracji), następnie IV, V, VII i XV, XIII, IX. Ten etap rozwoju przypada na lata 187-1884.

Mimo ogromnych nakładów finansowych jeszcze przed ukończeniem budowy Twierdzy Toruń, pojawienie się w 1883 r. nowego, skuteczniejszego typu amunicji zmusiło do stopniowej reorganizacji twierdzy przez zmniejszanie roli fortów głównych - artyleryjskich na rzecz pośrednich fortów piechoty oraz budowę mniejszych, lecz liczniejszych obiektów międzypola, zamykających przestrzeń między fortami. W latach 1888-1893 zagęszczono sieć fortów o kolejne, czyli Forty III, VI, VIII, X, XII, i XIV. Jako ostatni powstał Fort I i był on najnowocześniejszym fortem całej twierdzy.

W tym czasie powstały też liczne schrony i obiekty ziemne między nimi. Przebudowie uległ leżący na prawym brzegu Wisły Przyczółek Mostowy.

Przez całe lata 90. (XIX stulecia) i ostatni raz w 1914 r. modernizowano toruńską twierdzę między innymi przez dodawanie artyleryjskich baterii skrzydłowych przy większości fortów, artyleryjskich baterii pancernych (między Fortami XI i XII, XII i XII, XIII i XIV oraz eksperymentalnej przy Fortcie XI) i punktów obserwacyjnych piechoty i artylerii na fortach. Wyjścia z obiektów otrzymały zabudowę labiryntową, która zabezpieczała wnętrza przed falą uderzeniową wybuchu.

Schemat rozmieszczenia toruńskich fortów:

Obiekty wybudowane w latach 1877-1884 oraz w latach 1886-1893

- *Fort I (Sobieskiego)* - prowadzi do niego ulica Winnica, w pobliżu przebiega żółty szlak turystyczny. Najnowocześniejszy fort w Toruniu i jednocześnie najstarszy fort pancerny II Rzeszy. Wybudowany został w latach 1888-1892 jako ostatni fort Torunia. Wyposażony w najcięższą artylerię twierdzy - 4 haubice kalibru 210 mm umieszczone w wieżach pancernych. Posiadał też dwa pancerne

punkty obserwacyjne artylerii i dwie wieżyczki obserwacyjne piechoty.

- *Fort II (Czarneckiego)* - leży w kwadracie ulic Szosa Lubicka, Cyprysowa, Mocarskiego i Rydygiera. Wybudowany jako modelowy główny fort artyleryjski. W ramach modernizacji otrzymał nowoczesne stanowisko obserwacyjne artylerii wz.87 (PBSt. 87).
- *Fort III (Jabłonowskiego, "Długa Bateria")* - znajduje się przy ulicy Marii Skłodowskiej-Curie. Schron artyleryjski dla 18 dział, otoczony wałem i fosą.
- *Fort IV (Żółkiewskiego)* - wybudowany pomiędzy ulicą Chrobrego a Kociewską. Jako jedyny w Toruniu w pełni przygotowany obecnie do zwiedzania, mieści się w nim schronisko turystyczne na 100 miejsc i restauracja. Główny fort artyleryjski w trakcie budowy przeprojektowany dla potrzeb piechoty. W ramach modernizacji otrzymał nowoczesne stanowisko obserwacyjne artylerii wz.87 (PBSt. 87).
- *Fort V (Chodkiewicza)* - znajduje się przy ulicy Polnej, na wysokości Giełdy Towarowo-Warzywnej. Główny fort artyleryjski w trakcie budowy przeprojektowany dla potrzeb piechoty. W ramach modernizacji otrzymał nowoczesne stanowisko obserwacyjne artylerii wz.87 (PBSt. 87), krótko przed wybuchem I wojny światowej zamontowano w nim wzmocnienia stropów z blachy falistej.
- *Fort VI (Wiśniowieckiego)* - obecnie leży na terenie jednostki wojskowej przy Szosie Chełmińskiej przed wjazdem na osiedle Wrzosa. Zaprojektowany jako typowy fort piechoty na planie trapezu.
- *Fort VII (Kościuszki)* - wybudowany u zbiegu ulicy Polnej i Szosy Okrężnej. Główny fort artyleryjski, w trakcie budowy przeprojektowany dla potrzeb piechoty. W jego pobliżu przebiega zielony szlak turystyczny.
- *Fort VIII (Kazimierza Wielkiego)* - od ulicy Bielańskiej prowadzi do niego leśna ścieżka. Zaprojektowany na planie trapezu jako typowy fort piechoty, posiadał baterie skrzydłowe, jako jedyny w Toruniu posiadał 3 wieżyczki obserwacyjne piechoty.

- *Fort IX (Bolesława Chrobrego)* - znajduje się przy Szosie Okrężnej naprzeciwko stadionu żużlowego. Pośredni fort artylerii przeprojektowany dla potrzeb piechoty, nieukończony ze względu na wprowadzenie nowej amunicji burzącej.
- *Fort X ("Bateria Nadbrzeżna")* - leży między ulicą Przy Grobli, Zagrodową a ogrodami działkowymi. Otwarta bateria artyleryjska sześciu 120 mm armat kontrolujących dolinę Wisły, zabezpieczona częściowo fosą. Jako jedyny fort zespołu nie otrzymał ani jednej wieżyczki obserwacyjnej piechoty.
- *Fort XI (Batorego)* - obecnie stanowi zaplecze magazynowe Polmozbytu przy ulicy Poznańskiej. Wybudowany jako modelowy, główny fort artyleryjski.
- *Bateria Doświadczalna AB IV* - przy ul. Poznańskiej (cmentarz Kluczyki), w pobliżu poligonu.- Skansen Forteczny. Bateria służyła testom eksperymentalnej wieży z armatą 10cm. Planowano rozbudowę do formy dwu wieżowej ale projekt zarzucono na rzecz baterii półpancernych.
- *Bateria Półpancerna S.L.B.* - na krawędzi poligonu, w pobliżu Baterii AB IV - Skansen Forteczny. Bateria złożona z bloku bojowego dla trzech armat w wieżach typu okrętowego oraz dużego schronu amunicyjnego, niegdyś połączonych kolejką wąskotorową dowożącą amunicję.
- *Fort XII (Bema/Jagięły)* - znajduje się na terenie poligonu wojskowego przy przedłużeniu ulicy Drzymały. Zaprojektowany na planie trapezu jako typowy fort piechoty.
- *Fort XIII (Kniażewicza)* - znajduje się na końcu ulicy Kniazewicza. Główny fort artylerii, nieukończony ze względu na wprowadzenie nowej amunicji burzącej. Obiekt wojskowy.
- *Fort XIV (Dwernickiego)* - wybudowany przy ulicy Łódzkiej na wysokości zjazdu na ulicę Włocławską. Fort pośredni piechoty. Plan zbliżony do trapezu, czoło i lewy bark fortu osłaniany fosą. Obiekt wojskowy.
- *Fort XV (Dąbrowskiego)* - leży u zbiegu ulicy Lipnowskiej i Rypińskiej. Główny fort artylerii przeprojektowany dla potrzeb piechoty. W ramach modernizacji otrzymał nowoczesne stanowisko obserwacyjne artylerii wz.87 (PBSt. 87).

Interesujące serwisy internetowe:

- [Obiekty Twierdzy Toruń](#)
  - [Twierdza Toruń](#)
  - [Skansen Fortyfikacji Panczernej Twierdzy Toruń](#)
-

Publikacje o Twierdzy Toruń:

- R. Belostyk, Napoleońska twierdza Toruń, Fortyfikacja, tom V, część I, Warszawa-Kraków 1998, s. 55-72
- K. Biskup, Fortyfikacja pancerna twierdzy toruńskiej, Fortyfikacja tom I, Warszawa- Kraków 1995, s. 91-113
- K. Biskup, Twierdza Toruń -obwód wewnętrzny 1814-1914, Fortyfikacja, tom V, część I, Warszawa-Kraków 1998, s. 73-86
- K. Biskup, Twierdza fortowa Toruń -obwód wewnętrzny 1877-1914, Fortyfikacja, tom V, część I, Warszawa-Kraków 1998, s. 87-106
- K. Biskup, J. Stankiewicz, Miasto-twierdza - przemiany obrazu architektonicznego w XIX wieku [w:] Sztuka XIX wieku w Polsce. Naród-miasto. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Poznań, grudzień 1977, Warszawa 1979, s. 233-250
- J. Bogdanowski, Krajobraz warowny XIX/XX w: Dzieje i rewaloryzacja, Kraków 1993
- Denkschrift über die polnische Landesbefestigung, Berlin 1941
- B. Dybaś, Nowożytnie obwarowania Torunia - początki Twierdzy Toruń, Fortyfikacja tom V, część I, Warszawa-Kraków 1998, s. 29-50
- M. Giętkowski, Twierdza Toruń w zbiorach Centralnego Archiwum Wojskowego, Fortyfikacja tom V, część I, Warszawa-Kraków 1998, s. 115-122
- M. Giętkowski, Z. Karpus, W. Rezmer, Twierdza Toruń. Stan w latach dwudziestych XX w.. Dokumenty, Toruń 2001
- L. Narębski, Problematyka konserwatorska Fortu IV "Żółkiewskiego" w Toruniu, Fortyfikacja tom V, część I, Warszawa-Kraków 1998, s. 141-150
- L. Narębski, Zagadnienia ochrony pierścienia zewnętrznego twierdzy Toruń - architektura, przestrzeń środowisko, Przegląd Regionalny, R. 1, nr 1, Toruń 1995, s. 93-105
- A. Nieuważny, Napoleońska twierdza Toruń- stan badań, Fortyfikacja tom V, część I, Warszawa-Kraków 1998, s. 51-54

- J. Okoński, Fort IV w Toruniu jako obiekt turystyczny, Fortyfikacja, tom V, część I, Warszawa-Kraków 1998, s. 137-140
- H. Piskorska, Zbiory kartograficzne Archiwum m. Torunia, Toruń 1938, Wydawnictwa Archiwum miasta Torunia, z. 1.
- J. Stankiewicz, Twierdza Toruń (Część I), Zap. Hist., t. 37: 1972, z. 4, s. 9-68
- J. Stankiewicz, Twierdza Toruń (Część II), Zap. Hist., t. 38: 1973, z. 1, s. 31-96
- J. Stankiewicz, Twierdza Toruń (Część III), Zap. Hist., t. 38: 1973, z. 4, s. 81-120
- J. Stankiewicz, K. Biskup, Twierdza Toruń (Część IV), Zap. Hist., t. 43: 1978, z. 4, s. 77-124
- A. Tomczak, Plany Torunia z czasów Księstwa Warszawskiego (1807-1815), Zap. Hist., t. 38: 1973, z. 1, s. 171-185
- E. Tomczak, Twierdza Toruń w średniowieczu, Rocznik Toruński nr 5 (1971) 1995, s. 91-113
- E. Tomczak, Twierdza Toruń w latach 1871-1920, Toruń 1973, mps pracy doktorskiej, Bibl. UMK Dr 743
- K. Wajda, Gospodarka, rozwój przestrzenny i społeczeństwo Torunia w okresie budowy twierdzy fortowej w XIX w., Fortyfikacja, tom V, część I, Warszawa-Kraków 1998, s. 107-114
- Ziółkiewicz, Elementy obronne miasta Torunia, Jantarowe Szlaki, R. 26: 1983, nr 3, s. 27-34.

- [Go back](#)
- [Share on: X](#)
- [Share on: FB](#)
- [Print](#)
- [PDF](#)